

დიმიტრი ყიფიანის საიდუმლო მოხსენება
აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის
მიხეილ შარვაშიძის შესახებ

**Dimitri Kipiani's Confidential Report
on the Life and Legacy of Mikheil Sharvashidze,
the Last Prince of Abkhazia**

მაგდა ჭიქაბერიძე

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
საქართველო, თბილისი

Magda Chikaberidze
Georgian Technical University
Georgia, Tbilisi

ABSTRACT

Dimitri Kipiani's secret report, authored on October 12, 1855, regarding Mikheil Sharvashidze, the last Prince of Abkhazia, remains highly relevant in the context of Georgia's history, particularly concerning Russia's occupation of the country. This report presents significant historical events, their analysis, and evaluation by the speaker, Dimitri Kipiani, providing intriguing insights that deserve careful consideration. The objective of this research is to revive forgotten or lesser-known aspects of Georgian history, introduce remarkable historical figures to readers, and shed light on their contributions.

During the Crimean War in 1853-1856, Abkhazia was occupied by the Turkish army, and with the aid of Prince Mikheil Sharvashidze, the Russian army successfully evacuated without any casualties. Subsequently, in May 1854, Mikheil Sharvashidze, along with his wife and children, sought refuge with his father-in-law's family in Samegrelo, only to return to still-occupied Abkhazia about a year later. This raised suspicions within the Russian government, prompting the dispatch of a secret mission to Western Georgia in September 1855, led by civilian adviser Dimitri Kipiani. Kipiani traveled through Imereti, Guria, and Samegrelo, gathering valuable information and opinions from individuals closely associated with Mikheil Sharvashidze, ultimately submitting his comprehensive report to the government.

Dimitri Kipiani's strong sympathies and a fervent desire to exonerate Mikheil Sharvashidze are evident in the document, perceptible even to Crown Prince

Nikoloz Muravyov, who expressed skepticism by marking certain words, phrases, sentences, and paragraphs in red. Nevertheless, Kipiani's report played a significant role in securing the acquittal of the Prince of Abkhazia in St. Petersburg, despite the planned abolition of the Abkhazian principality in 1864. Not merely an official record, Kipiani's report also demonstrates elements of fiction, as he skillfully narrates contemporary events with artistic flair, capturing the interest of readers through vivid portrayals of historical personalities such as Mikheil Sharvashidze, Alexandra Dadiani-Sharvashidze, Giorgi Dadiani, Ivane Mukhranbatoni, Ekaterine Chavchavadze-Dadiani, and Omer-Pasha. Furthermore, the report serves as an invaluable historical source, offering intriguing insights into ongoing political events in Georgia and the Russian-Turkish war on a broader scale.

საკვანძო სიტყვები: რუსული მმართველობის დამყარება აფხაზეთში, აფხაზეთის სამთავრო, დიმიტრი ყიფიანი, მიხეილ შარვაშიძე.

Keywords: Establishment of Russian rule in Abkhazia, Principality of Abkhazia, Dimitri Kifiani, Mikheil Sharvashidze.

„ნამდვილი სამოქალაქო მრჩევლის, ყიფიანის, მოხსენება“ დათარიღებულია 1855 წლის 12 ოქტომბრით. ის, სხვა დოკუმენტურ მასალასთან ერთად, შეტანილია საქმეში, რომელიც ასეა დასათაურებული: „საქმე იმ ეჭვების შესახებ, რომლებიც აფხაზეთის მთავრისგან მართებლობის დაღატაკ ეხება“. საქმის შედგენა დაწყებულია 1855 წლის 20 ივნისს და დასრულებულია 1856 წლის 7 ივლისს.

ქართულ საბჭოთა ენციკლოპედიაში ვკითხულობთ: აფხაზეთის სამთავროს ისტორია XVII საუკუნის დასაწყისიდან იწყება. „საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის დროს (XV ს. II ნახ.) აფხაზეთი ოდიშის (სამეგრელოს) სამთავროში შედიოდა. XVI საუკუნის ბოლოდან აფხაზმა ფეოდალებმა შარვაშიძეების მეთაურობით იწყეს განკერძოებისათვის ბრძოლა, რომელიც XVII საუკუნის დასაწყისში დამთავრდა აფხაზეთის დამოუკიდებელი სამთავროს შექმნით. აფხაზეთის სამთავროს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარი იყო მდინარე კოდორი. აფხაზი ფეოდალები სამთავროს საზღვრების გასაფართოებლად ებრძოდნენ დადიანებს, ცდილობდნენ დაჰპატონებოდნენ სამეგრელოს მიწა-წყალს მდინარე კოდორის მარცხენა ნაპირზე. ბრძოლა ცვალებადი წარმატებით მიმდინარეობდა. ბოლოს, XVII საუკუნის მიწურულს, შარვაშიძეებმა სამთავროს სამხრეთ-აღმოსავლეთ საზღვარი მდინარე ენგურამდე გადასწიეს“ (ქსე 1977: 31-32).

დიმიტრი ყიფიანის გადმოცემით, რუსული მმართველობის დამყარებამდე „მთელი აფხაზეთი ამ შავიზღვისპირა მხარეში განთქმული ქელემ-ბეი შარვაშიძის ხელში იყო. იგი მოკლულ იქნა საკუთარი

შვილის, ასლან-ბეის, მიერ და ამის შემდეგ სამფლობელო ქელემ-ბეის სამმა კანონიერმა შვილმა გაიყო: მამის მკვლელმა ასლან-ბეიმ, ჰასან-ბეიმ და ბათალ-ბეიმ. როცა ჩვენი ხელისუფლება იქ შევიდა, აფხაზეთს სამი დაპირისპირებული პარტია გლეჯდა და წეწდა“ (ყიფიანი 2019: 67). ხელისუფლებამ ყურადღება მიაპყრო მოკლული მთავრის უკანონო შვილს – საფარ-ბეის, როგორც „შინაური შფოთისა და არეულობის აღკვეთის საშუალებას“. მოგვიანებით აფხაზეთის მფლობელი გახდა საფარ-ბეის შვილი, დიმიტრი, რომელიც მალე მოკვდა და მემკვიდრედ მისი ძმა, მიხეილ შარვაშიძე, გამოცხადდა (იქვე).

1853-1856 წლებში, ე.წ. ყირიმის ომის დროს აფხაზეთი თურქეთმა დაიკავა. რუსეთის ჯარი იძულებული გახდა, სამთავრო დაეტოვებინა. აფხაზეთის მთავრის, მიხეილ შარვაშიძის, დახმარებით ჯარმა მშვიდობიანად, უმსხვერპლოდ დატოვა აფხაზეთი. რუსეთთან დაპირისპირებული კოალიციის (ოსმალეთ-ბრიტანეთ-საფრანგეთ-სარდინია) „გეგმებში ნავარაუდები იყო საქართველოს, ყირიმისა და ჩერქეზეთის ჩამოშორება რუსეთისაგან და მათი გადაცემა თურქეთისათვის“ (ჩხეტია 1963: 123). რაც შეეხება მიხეილ შარვაშიძეს, ის 1854 წლის მაისს სამეგრელოში სიმამრის, გიორგი დადიანის, ოჯახში გაიხიზნა, გარკვეული დროის შემდეგ კი აფხაზეთში დაბრუნდა, რამაც ეჭვები აღძრა, რომ აფხაზეთის მთავარი რუსეთს ღალატობდა. ვითარების შესასწავლად კავკასიის მთავარმმართველობის საბჭოს წევრის, გენერალ ვასილ ბებუთოვის¹, ინიციატივითა და მეფისნაცვალ ნიკოლაი მურავიოვის² თანხმობით 1855 წლის სექტემბერში ნამდვილი სამოქალაქო მრჩეველი დიმიტრი ყიფიანი საიდუმლო მისიით დასავლეთ საქართველოში გაემგზავრა. ქუთაისის გუბერნიაში მისი ჩასვლის რეალური მიზანი მხოლოდ სამი პირისთვის იყო ცნობილი: იმერეთის, გურიისა და სამეგრელოს ჯარების მეთაურ გენერალ-მაიორ ივანე მუხრანბატონისათვის, აგრეთვე მთავრის მეუღლისა და სიმამრისათვის. დიმიტრი ყიფიანმა მოიარა იმერეთი, სამეგრელო და გურია. მისი გადმოცემით, მიხეილ შარვაშიძის დაბრუნება აფხაზეთში ისეთი მნიშვნელობის მოვლენა იყო, რომ მის შესახებ მთელ ქუთაისის გუბერნიაში იმ დრომდე ლაპარაკობდნენ. „ყველგან – იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, ვისთანაც რამე სიტყვა დამიძრავს, ყველა მაშინვე მიხეილ შარვაშიძის თემაზე გადადიოდა“ (ყიფიანი 2019: 77). მან მოაგროვა საჭირო ინფორმაცია და მიხეილ შარვაშიძის გამამართლებელი მოხსენება

¹ ვასილ ბებუთოვი (1791-1858) - ინფანტერიის გენერალი, რუსეთის სახელმწიფო საბჭოს წევრი, ანდრია პირველწოდებულის ორდენის კავალერი, თვალსაჩინო ფიგურა ე.წ. კავკასიისა და ყირიმის ომებში, ამიერკავკასიის მხარის სამოქალაქო სამმართველოს უფროსი და მთავარი სამმართველოს საბჭოს თავმჯომარე. დაკრძალულია თბილისში, ხოჯავანქის სასაფლაოზე (ყიფიანი 2019: 518).

² ნიკოლაი მურავიოვი (1794-1866) - გენერალ-ადიუტანტი, ინფანტერიის გენერალი, სახელმწიფო საბჭოს წევრი, კავკასიის მეფისნაცვალი და ცალკე კორპუსის მთავარსარდალი (1854-1856). დაკრძალულია ზადონსკის (ვორონეჟის გუბერნია, ამჟამად ლიპეცკის ოლქი) მონასტერში (ყიფიანი 2019: 543).

წარადგინა. შ. ჩხეტიას აზრით, დიმიტრი ყიფიანის მოხსენებამ დადებითი გავლენა იქონია პეტერბურგში აფხაზეთის მთავრის გამამართლებელი გადაწყვეტილების მიღებაში, თუმცა 1864 წელს აფხაზეთის სამთავრო მაინც გაუქმდა, როგორც წინასწარ იყო დაგეგმილი. მიხეილ შარვაშიძე, თხოვნის მიუხედავად, საცხოვრებლად საქართველოში (აფხაზეთში, ან იმერეთსა და რაჭაში) დაეტოვებინათ, რუსეთში გადაასახლეს. ის გარდაიცვალა 1866 წელს ვორონეჟში, დაკრძალულია მოქვის ტაძარში (აფხაზეთი, ოჩამჩირე).

კავკასიის მეფისნაცვალ ნიკოლაი მურავიოვი (1794-1866) სკეპტიკურად მოეკიდა დიმიტრი ყიფიანის მოხსენებას, ის მიხეილ შარვაშიძის გამართლების მცდელობად მიიჩნია და გამოძიება გააგრძელა. მოხსენებაში მეფისნაცვლის მიერ წითელი ფანქრით გახაზული სიტყვები, ფრაზები, წინადადებები და აზრები, ასევე, მინაწერები მის უნდობლობას გამოხატავს; მაგალითად, დიმიტრი ყიფიანის თვალსაზრისს, რომ მიხეილ შარვაშიძის დახმარების გარეშე რუსეთის ჯარი აფხაზეთიდან გამოსვლას ვერ შეძლებდა, მან მიაწერა: „არ არის სამართლიანი: მათ შეეძლოთ გამოსვლა, თუმცა, შესაძლოა, სისხლის ღვრის ფასად. აფხაზები ქურდები, მტაცებლები, საზიზღარი ლაჩრები არიან და ამიტომაც ვერ შეძლებდნენ ჩვენს შერჩერებას“ (ყიფიანი 2019: 71).

დიმიტრი ყიფიანის მცდელობას, ახსნას აფხაზების ხასიათი მათივე ცხოვრების წესით („მთელი აფხაზეთი უღრანი ტყეებითაა დაფარული და მოსახლეობაც ამ ხშირ და ოდინდელ ტყეთა ჩრდილობებშია მიმობნეული. იქაურ მკვიდრთა ურთიერთობის წესი განსხვავებულია იმ კავშირებისაგან, ქალაქებსა და სოფლებში მცხოვრებ მოსახლეობაში რომ ვხვდებით ხოლმე. ისინი აქ როგორღაც განმარტობაში იმყოფებიან და თვითგადარჩენა თუ ოჯახისა და ქონების გადარჩენაც ამგვარ სიმარტოვეში, სხვათაგან დამოუკიდებლად უწევთ“ (იქვე: 70) ნიკოლაი მურავიოვი ასე პასუხობს: „არც ისე სწორი შეხედულებაა. აფხაზეთის დაბლობში ხალხი საკმაოდ მჭიდროდ ცხოვრობს. მართალია, არ გვხვდება დიდი სოფლები გადაბმული სახლებით, როგორც ეს ევროპაშია, მაგრამ მოსახლეობას თუნდაც ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად დაშორებული სახლები რომც ედგას, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ ისინი ველურ ბუნებასა და უღრან ტყეებში ცხოვრობენ... ასეთ აყვავებულ ბუნებას არ შეუძლია ადამიანს სიველურე ჩაუნერგოს. საქმე ისაა, რომ აფხაზეთში საზოგადოება ჯერ ისევ ფეოდალურ წყობაში იმყოფება. სწორედ ამაში და არა უმშვენიერესი ბუნების პირობებში უნდა გვეცადა აფხაზთა ხასიათის ამოხსნა და გარკვევა“ (იქვე: 71). მეფისნაცვლის კომენტარებიდან ჩანს, რომ კარგად იცნობს საკითხს და მიზანმიმართულად მოქმედებს.

მოხსენებაში ნათლად ჩანს დიმიტრი ყიფიანის სიმპათია მიხეილ შარვაშიძის მიმართ და მისი დიდი სურვილი, რომ ის უდანაშაულოდ ცნონ. მისი მტკიცებით, მთავარი აფხაზეთში ფარული და საიდუმლო ზრახვებით დაბრუნდა, რათა იქ რუსეთის სასარგებლოდ ემოქმედა. დიმიტრი ყიფიანი თავის მემუარებშიც საუბრობს მთავრობისგან დაკისრებულ საიდუმლო

დავალეზაზე და გულწრფელად აღიარებს, რომ ამოდრავებს „პირადი გრძნობა, უანგარიშო სურვილის გრძნობა, რომ პასუხი ყოფილიყო უარყოფითი“ (ყიფიანი 1930: 47). ის მოხარულია, რომ ყველაფრიდან, რაც შეიტყო იმერეთში, გურიასა და სამეგრელოში, მიხეილ შარვაშიძის ბედით დაინტერესებულ პირთაგან, ასევე, „იმათგანაც, რომლებიც გულგრილად უცქეროდნენ მას, და ბოლოს იმათგან, ვინც არა ჰფარავდა თავის სურვილს, რომ შარვაშიძე მოღალატე ყოფილიყო“, დარწმუნდა, რომ აფხაზეთის მთავარი „მოქმედებდა თავის მოვალეობის დიდი შეგნებით, როგორც ერთგული ქვეშევრდომი ხელმწიფე იმპერატორისა და როგორც გენერალ-ადიუტანტი მათი უდიდებულესობისა“ (ყიფიანი 1990: 435).

მოხსენებაში გადმოცემულია სხვადასხვა პირის ნაამბობი. უმეტესი მათგანი მთავრის გამამართლებელია, რაც დიმიტრი ყიფიანის სურვილს შეესაბამება. აქვე იკითხება განსხვავებული აზრიც. მაგალითად, გენერალ-ლეიტენანტ ივანე მუხრანბატონის³ თქმით, აფხაზეთის მთავარი სამეგრელოში სტუმრად ყოფნისას ცდილობდა, ძველი წესის მიხედვით, ადგილობრივი თავად-აზნაურობა შემოეკრიბა, ხელისუფლებისგან ჯარი მიეღო და თურქთა წინააღმდეგ საგმირო საქმეებით სახელი მოეხვეჭა, მაგრამ რუსეთის ხელისუფლებამ ეს არ დაუშვა: არც ჯარი მისცა და არც ხალხს მისცა საშუალება, მის გარშემო გაერთიანებულიყო. როცა მთავარმა დაინახა, რომ „აქ არაფერს წარმოადგენს და იქ სამფლობელოს კარგავს, დაბრუნდა აფხაზეთში და დანებდა თურქებს“.

მიხეილ შარვაშიძეზე საუბრისას ივანე მუხრანბატონის სიტყვებში ერთგვარი სიხარულიც კი გამოკრთება, როდესაც თითქოსდა ნიშნისმოგებით ამბობს: „ასე იქცა იგი კერძო პირად, არსებითად – არაფრად“ (ყიფიანი 2019: 81). მას სურს, „რაც შეიძლება მალე გაიგოს როგორ მოექცეს მიხეილს, როგორც ერთგულს, თუ როგორც მოღალატეს და იმოქმედოს მის წინააღმდეგ“ (იქვე: 82).

სრულიად საპირისპიროა გურული თავადის, მიხეილ ერისთავის⁴ თვალსაზრისი, რომელიც მოხსენებაში დეტალურად არის გადმოცემული. მისი თქმით, მიხეილ შარვაშიძე ბეჯითად ეწეოდა რუსეთის სამსახურს, მიუხედავად იმისა, რომ „აქაური ხელისუფლებისგან ზოგჯერ გულისტკივილიც მიუღია, მაგრამ მოუთმენია და საყვედური არასოდეს წამოსცდენია“. მან აფხაზეთიდან რუსული ჯარი უსაფრთხოდ გამოიყვანა და მათთან ერთად ბედის ანაბარა დატოვა თავისი სამფლობელო. იგი კარგავდა ყველაფერს, რაც მისთვის, როგორც მთავრისთვის, ძვირფასი იყო. მას იმედი ჰქონდა, რომ „კეთილისმყოფელი ხელმწიფის წყალობით“

³ გენერალ-ლეიტენანტი და საზოგადო მოღვაწე ივანე მუხრანბატონი (მუხრანსკი) იყო სამეგრელოს მთავარ დავით დადიანის დის ქმარი, შესაბამისად, სიძე დედოფალ ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანისა, რომელიც მიხეილ შარვაშიძეს რუსეთის მოღალატედ მიიჩნევდა და სამეგრელოში მისი ოჯახის ყოფნით უკმაყოფილო იყო.

⁴ მიხეილ ერისთავი (1817-1870) – გურული თავადი, ჩაის კულტურის პიონერი გურიაში, დიმიტრი ყიფიანის მძახალი. გაურკვეველი მიზეზით მოკლეს საკუთარ სახლში.

ცხოვრების ახალ ასპარეზს იპოვიდა, მაგრამ ხელთ არაფერი შერჩა: არც არაფერი უბოძეს, არც არაფერი ანდეს. ისლა დარჩა, სიმამრის ოჯახში მხართეძოზე წოლილიყო, ესვა და ეჭამა. ეჭამა სხვისი პური⁵. „ასეთი მდგომარეობა ისეთ ადამიანში, როგორც მიხეილ შარვაშიძეა, გაუსაძლის სევდასა და ნაღველს აღძრავს. უმოქმედობა მისთვის სიკვდილის ტოლფასია“. ამასობაში აფხაზეთში მდგომარეობა აირია. „იქ ისეთებმა წამოყვეს თავი, მანამდე მის ქუსლქვეშ რომ არსებობდნენ. გაჩნდნენ პარტიები და მას, ზედ საზღვარზე მყოფს, თითქმის რეალურად ესმოდა აწეწილი ვითარებითა და ათსგვარი მზაკვრობით დატანჯული თავისი ხალხის შემზარავი გმინვა“. მთავარს, ბუნებრივია, გაუჩნდებოდა განცდა, რომ სამეგრელოში უსარგებლოა, აფხაზეთში კი თავისი მოშლილი უფლებების აღდგენასაც შეძლებდა და ოსმალების მოგერიებით რუსეთსაც სამსახურს გაუწევდა. ამასობაში ჩერქეზები სამეგრელოში შემოსაჭრელად შეიკრიბდნენ. მოღალატე და სამეგრელოს მტერი ამით ისარგებლებდა, მაგრამ მიხეილ შარვაშიძე სხვაგვარად მოიქცა. რადგან ჩერქეზთა შორის სახელი და პირადი კავშირები ჰქონდა⁶, მან მოასწრო გავლენიან პირებთან მოლაპარაკება და თავმოყრილი ხალხის თავიანთ სახლებში დაბრუნება. მან აფხაზთა შორის ჩამოვარდნილი მწვავე უთანხმოებები აღმოფხვრა, პარტიები დაშალა, ხალხი ერთგულებაზე დააფიცა და ყველაფერი ჩააწყნარა. მას რომ ბოროტი განზრახვა ჰქონოდა, კარგა ხნის წინ გააჩაღებდა შფოთს სამეგრელოს საზღვართან, მაგრამ დღემდე იქ ისეთი სიმშვიდეა, თითქმის არასოდეს რომ არ ყოფილა.

მიხეილ ერისთავი აგრეთვე ახსენებს შეწირულობას (23 000 მანეთი ვერცხლით), რომელსაც მიხეილ შარვაშიძე ყოველწლიურად რუსეთის ჯარის სასარგებლოდ იღებდა (ყიფიანი 2019: 84, 85, 86).

დემიტრი ყიფიანის მოხსენება არის მნიშვნელოვანი ისტორიული წყარო. ის შეიცავს საინტერესო ცნობებს საქართველოსა და მის ფარგლებს გარეთ მიმდინარე პოლიტიკური მოვლენების შესახებ (ე. წ. ყირიმის ომი).

⁵ მოხსენებაში, ასევე, გადმოცემულია მიხეილ შარვაშიძის მეუღლის - ალექსანდრა დადიანის, მონათხრობი. დემიტრი ყიფიანის თქმით, ის „დაწვრილებით და ხატოვანად“ აღწერდა თავის მგზავრობას თოთო ბავშვით ხელში, საშინელ ჭექა-ქუხილსა და თავსხმა წვიმაში. აზობოქრებული ენგურის გადალახვისას კინაღამ დაიღუპნენ. სიმამრის ოჯახში მიხეილი უმოქმედოდ იყო. „მამა კი დღითი დღე ჩანაგდებოდა - თითქმის ერთი წლის განმავლობაში დღეში 80-დან 400-მდე სტუმრის გამასპინძლება უწევდა. ხარჯს ადვილად წარმოვიდგენთ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ დღეში 5-დან 20-მდე ცხვარი და 2-დან 10-მდე ძროხა იკვლებოდა. მიხეილი სიმამრს დახმარებას ვერ შესთავაზებდა, რადგან, ჯერ ერთი, ეს აქაური ჩვეულების მიხედვით, მასპინძლის შეურაცხყოფა იქნებოდა, და, მეორეც - გიორგი დადიანი თუნდაც იმიტომ არ მიიღებდა არავითარ დახმარებას, რომ აფხაზეთის მთავრისა და, იმავდროულად, რუსეთის წარჩინებული მოხელის შენახვით იგი სამსახურს უწევდა მთავრობას“ (ყიფიანი 2019: 98-99).

⁶ ტრადიციის მიხედვით, მიხეილ შარვაშიძე აღზარდა მამამძუმემ, უბიხების მეთაურმა ჰაჯი ისმაილ დაგუმოყვა ბარზეგმა, რომელსაც უდიდესი ავტორიტეტი ჰქონდა მოხვეჭილი არა მარტო უბიხთა, არამედ ჩერქეზთა შორისაც. სხვათა შორის, მიხეილ შარვაშიძე, გარდა ქართული, აფხაზური, მეგრული, რუსული, თურქული ენებისა, უბიხურსა და ჩერქეზულსაც ფლობდა (ჯანაშია 1988: 29-30).

დიმიტრი ყიფიანის მოხსენება მაღალმხატვრულად არის დაწერილი. ისტორიულ პირთა პორტრეტები დიდ ინტერესს აღძრავს მკითხველში (მიხეილ შარვაშიძე, ალექსანდრა დადიანი-შარვაშიძე, გიორგი დადიანი, ეკატერინე ჭავჭავაძე-დადიანი, ომერ-ფაშა და სხვა). მაგალითად, მიხეილ შარვაშიძე დახასიათებულია, როგორც მგზნებარე, ენერგიული, ძალაუფლებისმოყვარე, შიშისმომგვრელი და იდუმალებით მოსილი ადამიანი (ყიფიანი 2019: 70, 74), მიხეილ შარვაშიძის მეუღლე – ალექსანდრა დადიანი კი წარმოგვიდგება ულამაზეს, ჭკვიან, ღვთისმოსავ და მოსიყვარულე ქალად (იქვე: 70). ასევე, შთამბეჭდავად დახატული მიხეილ შარვაშიძის სიმამრი: „გიორგი დადიანი საშუალო ასაკისაა, მოხდენილი, კეთილშობილური და ჭკვიანური შესახედაობისაა. ქართულად მჭევრმეტყველურად საუბრობს და თავაზიანობით გამოირჩევა“ (იქვე: 92).

დასკვნის სახით: აფხაზეთის მთავარი მიხეილ შარვაშიძე რუსეთის იმპერიალისტურ ზრახვებს შეეწირა. მთავარმმართველობამ მოახერხა მიხეილ შარვაშიძის იზოლირება და უფუნქციო პოლიტიკურ ფიგურად გადაქცევა. მთავრის ყოველგვარი მცდელობა აფხაზეთის სამთავროს გადარჩენისა ფუჭი აღმოჩნდა. ასევე, ამაო გამოდგა დიმიტრი ყიფიანისგან აფხაზეთის მთავრისთვის ღირსებისა და პატივის შენარჩუნების სურვილი. მისი არგუმენტირებული მოხსენება რუსეთს აფხაზეთისა და სრულიად კავკასიის დაპყრობის გეგმებს ვერ შეაცვლევინებდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ქსე 1977: ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 2. თბილისი, 1977.
 ყიფიანი 1930: ყიფიანი დ., მემუარები. რედაქცია, შენიშვნები და წინასიტყვაობა ს. ხუნდაძისა. ტფილისი, 1930.
 ყიფიანი 2019: ყიფიანი დ., თხზულებანი, ადმინისტრაციულ-მმართველობითი საქმე, რეცენზიები, „ახალი ქართული გრამმატიკა“, შეადგინა, რუსული ტექსტები თარგმნა, შენიშვნები, კომენტარები და საძიებლები დაურთო თამაზ ჯოლოგუამ. თბილისი, 2019.
 ჩხეტია 1963: ჩხეტია შ., აფხაზეთის სამთავროს ისტორიისათვის (1853-1856), „საისტორიო მოამბე“, ტ. 15-16. თბილისი, 1963.
 ჯანაშია 1988: ჯანაშია ს., გიორგი შარვაშიძე, კულტურულ-ისტორიული ნარკვევი. // ს. ჯანაშია, შრომები, VI. თბილისი, 1988.